

Методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії в 6–7-х класах

Микола ЛЮШИН,

завідувач кабінету управління закладами середньої освіти Рівненського ОІППО,
вчитель історії Рівненської спеціалізованої школи I–III ступенів «Центр надії»

Практика навчання історії доводить, що релігієзнавчі знання в контексті змісту курсу всесвітньої історії допомагають учням не лише осягнути релігію як соціальне явище, а й зрозуміти її роль в історичному процесі та виробити власне ставлення до неї. Оскільки методичні засади реалізації релігієзнавчого матеріалу на уроках історії досі чітко не визначені, виникає потреба в їх виявленні та систематизації.

Сучасна методика навчання історії учнів 6–7-х класів відображена у працях К.Баханова, В.Власова, Є.Вяземського, Т.Ладиченко, Ю.Малієнко, П.Мороза, О.Пометун, А.Приходько, М.Студенікіна, О.Трухана, Г.Фреймана та ін. Водночас можна констатувати, що конкретні питання методичних засад реалізації релігієзнавчого змісту в курсі всесвітньої історії поки що не стали предметом окремого дослідження.

Мета статті – визначити основні методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії в 6–7-х класах.

Структурно релігієзнавча складова змісту всесвітньої історії в 6–7-х класах, якщо розглядати її з позицій компетентнісного і діяльнісного підходів до навчання, складається з відповідних *знань, умінь, навичок, оцінних суджень та емоційних ставлень*, що формуються у процесі навчання та спрямовані на набуття школярем науково обґрунтованих поглядів на природу, зміст, історію та соціальні функції релігії для формування світоглядної і конфесійної толерантності, сприяння реалізації свободи совісті, становлення громадянських якостей особистості.

Спираючись на висновки Ю.Малієнко, зауважимо, що основними умовами реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії у 6–7-х класах можна визначити такі:

- *системність та наступність* реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії через внутрішньопредметні зв'язки (у тому числі системність і послідовність у роботі з навчальними поняттями: уведення, розширення змісту, засвоєння);

- *відображення релігієзнавчого компоненту в усіх складових предметної історичної компетентності учнів* (хронологічна, просторова, інформаційна, логічна, мовленнєва, аксіологічна);

- *світський полікультурний і толерантний підхід* до висвітлення релігієзнавчого змісту навчальних програм;

- *висвітлення релігієзнавчого матеріалу в культурологічному контексті* (відображення релігійних вірувань в культурі народів, моралі і суспільних відносинах; шляхом формування системи морально-оціночних суджень, ставлення учнів за допомогою постановки запитань певного типу);

- *застосування переважно інтерактивних методів навчання* [5].

Деталізуємо визначені нами умови. За висновками О.Пометун і Г.Фреймана, важливою методичною умовою навчання є мотивація навчально-пізнавальної діяльності, чітке усвідомлення учнями цілей і завдань уроку [6]. Як зазначає К.Баханов, для особистісно орієнтованого навчання найкращим є спосіб визначення мети через діяльність учнів. Обов'язковою умовою ефективності цілевизначення є конкретизація – побудова чіткої системи цілей, у якій виокремлено їхні категорії і послідовні рівні (ієрархія), зрозумілість – вибір максимально зрозумілої мови для осмислення цілей навчання, якою вчитель може «перекласти» недостатньо зрозумілі формулювання [1].

Цілі та результати уроку необхідні для забезпечення розуміння учнями змісту їхньої навчальної діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти і чого від них чекає вчитель [6].

Щоб сприяти успішності навчання учнів, **формулювання результатів** уроку має відповідати таким вимогам:

- висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя, і бути сформульованим так: **«Після цього уроку учні зможуть...»: називати, виявляти** (причини, характерні риси, взаємозв'язок,

роль, значення, недоліки, переваги), **мотивувати** (вчинки, діяльність), **показувати** (на карті), **характеризувати, аналізувати, виділяти головне, розрізняти, узагальнювати** (фактичний матеріал), **пояснювати, оцінювати, розкривати** (значення, роль, спрямованість), **систематизувати** (знання, уміння, навички), **створювати, встановлювати** (взаємозв'язок, залежність); **аргументувати, виробляти** тощо [1].

– чітко відобразити рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку. Тому варто передбачити: обсяг і рівень засвоєння знань, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок та вмінь, яких буде досягнуто після уроку; розвиток (формування) емоційно-ціннісної сфери учня, що забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо. Важливим є компонент навчальних результатів, до якого можна прагнути на окремому уроці, – це визначення, усвідомлення або формування емоційно наповненого ставлення учнів до тих подій і процесів, що були предметом вивчення на уроці. Отже, результати мають бути сформульовані за допомогою відповідних дієслів;

– бути коротким, прозорим і абсолютно зрозумілим для учнів, для самого вчителя, батьків учнів, інших учителів [6].

Щодо форми навчання історії, то, за висновками А.Приходько, найбільш поширеним сьогодні є поділ форм навчання на загальні (фронтальна, групова, індивідуальна) та конкретні (урок, семінар, екскурсія, практичне заняття тощо) організаційні форми навчання (М.Скаткін, І.Лернер, В.Дьяченко та ін.); форми організації навчальної роботи (урок, семінарські заняття, факультативи) і фронтальні, групові та індивідуальні заняття в системі уроку (І.Огородніков); форми організації навчання (урок, домашня робота, семінар, практикум тощо) та форми організації навчально-виховної роботи учнів на уроці (фронтальна, групова, індивідуальна) (Г.Щукіна та ін.) [7, с. 17].

За висновком В.Максименка, у процесі добору та реалізації релігієзнавчого змісту важливо чітко визначити для конкретного уроку ті знання (ідеї, поняття, закономірності, алгоритми тощо), які належить засвоїти учням, а також практичні навички та уміння; прагнути реалізації основних вимог до знань (науковість, повнота, усвідомленість, системність, глибина, діапазон, міцність, дієвість); забезпечити відповідні рівні засвоєння знань, умінь та навичок учнів (репродуктивний, реконструктивний, творчий) [4, с. 211–221].

Основною вимогою до форм навчання сьогодні є переорієнтація з пасивних форм на активну творчу працю із застосуванням активних та інтерактивних методів навчання. Саме тому актуалізується така форма навчання, як практичне заняття. На думку російського ученого-методиста М.Студенікіна, практичне заняття – це форма навчання, де на основі раніше отриманих знань і сформованих

умінь школярі вирішують пізнавальні завдання, представляють результати своєї творчої діяльності або засвоюють складніші пізнавальні прийоми вивчення історичного минулого [8, с. 176].

Практичні заняття відрізняються від звичайного уроку спрямованістю на діяльнісний підхід – застосування отриманих знань та вмінь у нових навчальних ситуаціях. Тому в тематичних блоках вони логічно йдуть після уроків вивчення нового матеріалу, але передують повторювально-узагальнювальним і контрольним урокам.

Очевидно, що важливою методичною умовою вивчення релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії є ефективне використання рекомендованих МОН України навчальних засобів – підручників і посібників. Варто зазначити, що сучасний шкільний підручник – це не лише інформаційне джерело з проблем навчального змісту, а й засіб навчання, методичний апарат якого орієнтує вчителя й учнів на певні види навчальної діяльності.

Проаналізуємо сучасні підручники із всесвітньої історії для 6–7-х класів. Так, у підручнику з історії Стародавнього світу (автори С.Голованов і С.Костирко) відповідно до програми вміщено у §2 матеріал про теорію походження людини, зокрема описано теорію Божого творіння світу і людини. «При цьому кожна релігія: християнство, іслам, буддизм, синтоїзм та ін. – по-своєму викладає цю гіпотезу» [2, с. 20]. У підручнику зазначається також, що папи римські у ХХ ст. визнали теорію еволюційного походження людини. Поява релігійних вірувань у §7 підручника описується за традиційною радянською методичною схемою – після розгляду питання зародження мистецтва. Виникнення релігій пояснюється безпорадністю людини перед силами природи. У підручнику тлумачиться зміст нових для учнів понять – *тотемізм, анімізм, фетишизм, магія, ідол, жреці*. Подається визначення релігії як віри людей в існування надприродних сил [2, с. 47]. Завдання до параграфу передбачають як відтворення змісту зазначених понять, так і роздуми над питанням про причини появи релігій.

У процесі вивчення історії Стародавнього Єгипту у §10 наводиться матеріал про релігійну реформу Ехнатона та пояснюється зміст поняття «релігійна реформа» – зміни у змісті релігійних вірувань [2, с. 63]. Параграф 11 присвячено висвітленню питання релігії, міфології та культури Стародавнього Єгипту. У ньому вводяться нові поняття – *культ тварин та царський культ*. Визначається роль релігійних культів у житті єгиптян. Таблиця на с. 71 репрезентує імена головних богів Стародавнього Єгипту [2, с. 71].

У розділі «Передня Азія» запропоновано матеріал про міфи Дворіччя, висвітлено Біблію як історичне джерело вивчення давньої історії. До цього матеріалу у §15 запропоновано два запитання: Чому Біблія є важливим джерелом історичних знань? Про історію яких народів ми можемо дізнатися з Біблії? У параграфі 18 учні ознайомлюються з релігією народів Передньої Азії, іменами давніх

богів Дворіччя, культовими спорудами – зикуратами [2, с. 99–100].

У контексті вивчення історії Стародавньої Індії автори у §21 описали найдавніші індійські культури, ознайомили учнів з основними брахманістськими божествами, вводять нові поняття – «веди», «деви», «брахманізм» [2, с. 115–116]. Тут також викладено відомості про буддизм та індуїзм, пояснено такі поняття, як «нірвана», «сансара», «карма». У §23 описано конфуціанство і даосизм як філософсько-релігійні вчення Стародавнього Китаю [2, с. 125–126], у §32 – релігію Стародавньої Греції, грецькі божества і основні релігійні центри, коротко охарактеризовано основні міфи та міфічних героїв.

Релігія Риму подається у §44, де наведено основні положення про вірування стародавніх римлян та охарактеризовано основних римських богів.

Параграф 46 присвячено проблемі виникнення християнства. У ньому висвітлюються питання початкової історії християнства, описується діяльність Ісуса Христа, характеризуються перші християнські громади та ставлення римських імператорів до християн. Вводяться такі поняття, як *Євангеліє, месія, собор, апокаліпсис, іудаїзм, папа*. У переліку питань після параграфу, окрім звичних запитань на відтворення навчального матеріалу, пропонується порівняти християнство та релігії стародавніх римлян і греків за параметрами: кількість богів, потойбічне життя, моральні засади. Також учням пропонується звернутися до уроків зарубіжної літератури у старших класах, на яких вони детальніше мали змогу ознайомитися із змістом Біблії та її текстами.

У §49 викладено матеріал про становлення християнської церкви: оформлення церкви; Костянтин Великий і його політика щодо християнства; перші церковні собори; християнство – державна релігія Римської імперії [2, с. 248–250]. Вводяться нові поняття: *пресвітер, диякон, єпископ, архієпископ, канонізація, канон, секта, Вселенський Собор, апостол, Старий Завіт, Новий Завіт*. Нарешті, у §51 пропонується матеріал про релігійні вірування давніх слов'ян: учні ознайомлюються з поняттям «язичництво», основними богами слов'янського пантеону. Авторі вводять нові поняття: *пандемоніум, оберіг, берегиня, упир, вурдалак, біс*. Запитаннями до параграфа пропонується, зокрема, згадати, хто з українських письменників писав про духів і демонів, у яких вірили слов'яни.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що аналізований підручник пропонує відповідно до навчальної програми весь необхідний релігієзнавчий зміст, але методичний апарат навчальної книги, запитання і завдання потребують удосконалення в частині компетентнісного спрямування навчального матеріалу, орієнтації його на використання в інтерактивному навчанні. Аналіз методичного апарату підручника виявив, що переважно більшість запитань і завдань до релігієзнавчого матеріалу в аналізованому підручнику спрямована на репродукцію навчального змісту й орієнтована

переважно на формування розумових та частково хронологічних умінь і навичок.

Щодо вивчення історії середніх віків, то МОН України рекомендує використовувати підручники І.Ліхтея, Н.Подаяк, О.Крижанівського, О.Хірної. Проаналізуємо підручник «Історія середніх віків» О.Крижанівського та О.Хірної. У §1 в контексті висвітлення римського і варварського світів у середині I тис. автори наголошують на трансформації християнства в державну релігію Риму та характеризують його перемогу як заміну старого світобачення новим, сприйнятим середньовічною Європою [3, с. 16].

У процесі роботи з навчальним матеріалом про діяльність Хлодвіга і прийняття ним у 498 році християнства учням пропонується згадати, де і коли виникла християнська релігія [3, с. 20]. Висвітлюючи середньовічне суспільство у §3, автори запропонували яскраву характеристику духовенства («тих, що моляться...»).

Друга тема підручника «Релігійно-церковне й культурне життя середньовічної Європи» має параграф «Роль релігії та церкви в житті середньовічної Європи». Авторі наводять уривки з праці монаха Рауля Глабера (IX ст.), вводять поняття: *церковна ієрархія, християнізація, єпархія, понтифікат, інвеститура, симонія, схизма, унія*. Методично важливо, що до уривків із середньовічного джерела пропонується запитання і завдання. Але запитання до параграфу спрямовані на відтворення понять і дат та на міркування, «правильність» яких вже задана навчальним текстом» [3, с. 85]. Також у цьому параграфі викладено матеріал про Хрестові походи, та введено такі поняття, як *хрестові походи, налож*. Охарактеризовано чернецтво та католицькі ордени, пояснено поняття: *духовний орден, статут, ересь, еретик, францисканці, домініканці, бернардинці, госпітальєри, тамплієри, тевтонці, інквізиція*. Авторі характеризують середньовічний релігійний світогляд та вводять поняття: *схоластика, логіка*. Запитання до цього матеріалу переважно репродуктивні, а сам він не передбачає завдань і ситуацій для інтерактивного навчання.

Яскраво висвітлено на сторінках 110–113 матеріал про середньовічну церковну архітектуру. У темі «Європа. Візантія. Арабський світ» автори ознайомлюють учнів з іконоборством у Візантії, характеризують доісламські вірування в арабів, викладають основи ісламу та біографію Мухаммеда [3, с. 134–137]. Вводяться в обіг нові поняття – *іслам, пророк, Коран, мечеть, джихад, газават, хадж, халіф*.

У п'ятій темі «Індія. Китай» автори характеризують індуїзм як релігію «мільйонів богів», що освячувала касти, зберегла віру в переселення душ та карму. Вводяться нові поняття: *карма, гуру* [3, с. 240–241]. Висвітлюючи історію середньовічного Китаю, автори стверджують, що «поступово буддизм, даосизм і конфуціанство злилися в Китаї в одну релігію. Кожен китаєць був трохи буддистом, трохи даосом, найбільше ж – конфуціанцем» [3, с. 251].

Загальне враження від підручника – доступний і яскравий навчальний текст, але мінімум методичного забезпечення для компетентісно спрямованого навчання на основі інтерактивних методів. Він залишається поки що виключно джерелом знань. Запитання і завдання, подібно до підручника з історії Стародавнього світу, мають переважно репродуктивний характер і спрямовані в основному на формування розумових та частково хронологічних умінь і навичок, визначених у навчальній програмі.

Згідно з компетентісним, діяльнісним та особистісно орієнтованим підходами до навчання учитель повинен здійснювати розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів, сприяти формуванню у них ключових і предметних компетентностей, розвитку умінь і навичок, застосуванню здобутих знань у практичних ситуаціях. Найкраще ця робота реалізується через застосування інтерактивних методів навчання.

Підсумовуючи аналіз вимог до реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії в 6–7-х класах, зазначимо, що за умов нормативної невизначеності дидактичної і виховної мети релігієзнавчої освіти на уроках історії завданням педагога є формування особистості школяра, який буде готовий використовувати отримані релігієзнавчі знання, сформовані вміння та особистісні якості (доброзичливість, толерантність, адаптивність) у подальшому житті – під час спілкування з представниками релігійних, державних, громадських, освітніх та інших організацій у межах конфесійної тематики та у повсякденному спілкуванні.

У контексті нашого дослідження вважаємо важливими такі методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії у 6–7-х класах:

- системність та наступність навчальної діяльності через внутрішньопредметні зв'язки;
- відображення релігієзнавчого компоненту в усіх складових предметної історичної компетентності учнів та комплексне їх формування;
- світський полікультурний і толерантний підхід до висвітлення релігієзнавчого навчального змісту, зокрема показ ролі релігії та церкви у формуванні національної державності й розвитку духовності та культури; висвітлення ролі релігійних діячів в історичних процесах;
- висвітлення релігієзнавчого матеріалу в культурологічному контексті шляхом відображення релігійних вірувань в культурі народів, моралі і суспільних відносинах, шляхом формування в учнів системи морально-оціночних суджень;
- використання поряд із уроками практичних занять як форми навчальної роботи, спрямованої на реалізацію діяльнісного підходу в засвоєнні релігієзнавчого компоненту змісту історичної освіти;
- застосування переважно інтерактивних методів навчання;

– доцільне використання матеріалів підручників для активізації пізнавальної діяльності учнів.

Література

1. *Баханов К.О.* Добір змісту навчання історії крізь призму компетентісного підходу / Костянтин Олексійович Баханов // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2013. – №4. – С. 3–6.
2. *Голованов С.О.* Історія Стародавнього світу: Підруч. для 6-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / С.О. Голованов, С.В. Костирко. – К.: Грамота, 2006. – 296 с.
3. *Історія середніх віків* [Текст]: Підруч. для 7-го кл. загальноосвіт. навч. закладів / О.П. Крижанівський, О.О. Хірна. – Львів: Оріяна-Нова, 2007. – 271 с.
4. *Максименко В.П.* Оценка успеваемости учащихся / В.П. Максименко // Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Под ред. В.А. Онищука. – К.: Рад. школа, 1987. – С. 211–221.
5. *Малієнко Ю.Б.* Теоретичні аспекти засвоєння учнями навчального матеріалу з історії середніх віків / Юлія Борисівна Малієнко // Історія в школах України. – 2006. – №10. – С. 27–30.
6. *Пометун О.І.* Методика навчання історії в школі / О.І. Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
7. *Приходько А.С.* Форми навчання історії у вітчизняній школі ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)» / А.С. Приходько. – К., 2006. – 22 с.
8. *Студеникин М.Т.* Методика преподавания истории в школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Михаил Тимофеевич Студеникин. – М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

Анотації

Микола ЛЮШИН

Методичні засади реалізації релігієзнавчої складової змісту всесвітньої історії в 6–7-х класах

У статті проаналізовано методичні засади реалізації релігієзнавчого матеріалу на уроках всесвітньої історії в 6–7-х класах. Встановлено перелік зазначених методичних засад на основі аналізу навчальних програм, засобів навчання та практики навчання історії. Визначено, що метою реалізації релігієзнавчої складової змісту освіти є формування особистості школяра, який буде готовий використовувати засвоєні релігієзнавчі знання, сформовані вміння та особистісні якості (доброзичливість, толерантність, адаптивність) у подальшому житті: під час спілкування з представниками релігійних, державних, громадських, освітніх та інших організацій у межах конфесійної тематики та у повсякденному спілкуванні.

Ключові слова: зміст освіти, релігієзнавство, всесвітня історія.

Николай ЛЮШИН

Методические основы реализации религиозной составляющей содержания всемирной истории в 6–7-х классах

*В статті проаналізовано методическіе осно-
ви реалізації релігійоведческого матеріала на уро-
ках всемирної історії в 6–7-х класах. Установлен
перечень указаних методических принципів на ос-
нове анализа учебных програм, средств обучения и
практики обучения истории. Определено, что целью
реализации релігійоведческой составляющей содер-
жания образования является формирование личност-
и школьника, который будет готов использовать
полученные релігійоведческие знания, сформирован-
ные умения и личностные качества (доброжелатель-
ность, толерантность, адаптивность) в дальней-
шей жизни: во время общения с представителями
релігійозных, государственных, общественных, обра-
зовательных и других организаций в рамках конфес-
сиональной тематики и в повседневном общении.*

Ключевые слова: содержание образования, рели-
гиоведение, всемирная история.

Mykola LYUSHIN

Methodological foundations of the theological component content of world history in grades 6–7

This article analyzes the methodological foundations of the Religions of the material on the lessons of world history in grades 6–7. Established a list of these methodological principles based on the analysis of curricula, teaching and learning practices of history. It was determined that the purpose of the theological component of the curriculum is to develop the individual student, which will be ready to use the knowledge of Religious formed skills and personal qualities (kindness, tolerance, adaptability) in later life: while interacting with representatives of religious, national, social, educational and other organizations within the framework of religious subjects, as well as in everyday life.

Keywords: the content of education, religion, world history.

Міжнародний фестиваль театральних проектів учнів Вальдорфських шкіл

1–3 червня 2013 року відбувся Міжнародний фестиваль театральних проектів учнів Вальдорфських шкіл. Першою школою, яка сміливо почала втілювати гуманістичні ідеї вальдорфської педагогіки, стала приватна установа «Одеський навчально-виховний комплекс «Ступені» (загальноосвітня вальдорфська школа I–III ступенів – дитячий садок)», якій виповнилося 20 років. У рамках святкування цієї події проводився Міжнародний фестиваль театральних проектів учнів Вальдорфських шкіл, який вже став традиційним, та є одним із заходів реалізації педагогічного проекту «Розвиток вальдорфської педагогіки в Україні» (наказ МОН №363 від 6 травня 2001р.). Організаторами Міжнародного фестивалю театральних проектів учнів Вальдорфських шкіл стали Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Всеукраїнська громадська організація «Асоціація вальдорфських ініціатив в Україні» та Одеський НВК «Ступені».

До Одеси з'їхалися учні Вальдорфських шкіл міст Києва, Дніпропетровська, Кривого Рогу та Зеленограда (Росія). На відкритті Фестивалю учасників вітали Н.С. Мальцева, головний редактор видавництва «Наірі», засновник та перший директор школи, О.І. Мезенцева, методист відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, координатор всеукраїнського педагогічного проекту «Вальдорфська школа в Україні», В.М. Мітюхіна, методист науково-педагогічної лабораторії педагогічних інновацій Одеського обласного інституту удосконалення вчителів.

Під час Фестивалю учасники та гості мали змогу побачити доробки учнів Вальдорфських шкіл у сфері театального мистецтва, які вражали різноманітністю тематик, стилів, підходів: від класичних постановок «Міщанина-шляхтича» Ж.-Б. Мольєра у виконанні учнів вальдорфських класів СЗШ №195 ім. В.І. Кудряшова м. Києва та «Марії Стюарт» Ф.Шіллера учнів Дніпропетровської вальдорфської середньої загальноосвітньої школи, колоритної п'єси Г.Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» учнів Криворізького НВК «Загальноосвітня вальдорфська школа I–III ступенів – дитячий садок», до нових цікавих інтерпретацій «Гамлета» В.Шекспіра учнів Одеського НВК «Ступені» та «Медведя» А.Чехова учнів школи «Согласие» м. Зеленограда.

Кожен виступ був по-своєму неповторний: вражали костюми, декорації, акторська гра, темперамент, гумор чи, навпаки, драматизм. Глядачі та учасники фестивалю підтримували один одного та навіть інколи грали епізодичні ролі у виставах своїх колег. Після закінчення Фестивалю всім учасникам вручили дипломи та одеські сувеніри на пам'ять.

За інф. офіційного сайту Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України